

Lisbjærg Sogn i Fortiden.

Af HENRIK LARSEN.

Lisbjærg Sogn ligger i Vester Lisbjærg Herred i Aarhus Amt. I Sognet findes foruden Kirkebyen tillige Byen Terp, Gaarden Mollerupgaard og 3 Vandmøller, Graa, Røde og Ny Mølle. Mollerupgaard ligger syd for Egaa, der skiller Lisbjærg Herred fra Hasle Herred, og hørte tidligere under dette Herred. Paa nordre Side af Aaen, ca. 7 km nord og lidt vest for Aarhus ligger den anseelige Landsby Lisbjærg med sin Kirke. Naar man kommer ad Landevejen fra Aarhus, skal man fra Broen over Egaa henved 200 Fod op ad en Bakkeskraaning, før man kommer til Byen. Denne Skraaning eller Side er det, som har givet det Bjærg Navnet Lithæsbiarg¹⁾, som Byen er opnævnt efter. Noget nord for Byen ligger Kongsbjærg, som er 287 Fod højt og er Sognets højeste Punkt. Lisbjærg med Røde og Ny Mølle har ca. 128 Tdr. Hartkorn, Arealet udgør 1427 Tdr. Land. Terp med Mollerupgaard og Graa Mølle har ca. 69 Tdr. Hartkorn, Arealet er 729 Tdr. Land, hvoraf ca. 110 Tdr. hører til Mollerupgaard. Møllernes Jordtilliggende var tidligere kun nogle faa Tønder Land.

Sognet har været beboet i meget gammel Tid. Nogle nu forsvundne Stendysser og en Del nu for det meste sløjfede Høje fortæller, at der har boet Mennesker her i Sten- og Bronzealderen. Men om disse Oldtidsminder eller om deres Forbindelse med den nuværende Bebyggelse skal her ikke fortælles.

Fra den romerske Jernalder, de første Aarhundreder efter Kristi Fødsel, er der fundet flere Gravpladser

¹⁾ Kong Valdemars Jordebog v. O. Nielsen. S. 7.

i Sognet indeholdende de saakaldte Lerkargrave¹⁾. Paa den største af disse er fundet henved 100 Grave. Gravpladsen var beliggende paa en Bakke eller Banke mod Nordøst paa Lisbjerg Mark, hvor denne støder op til Terp og Elev Marker. Banken kaldes nu Bulbjerg, paa Orig. K. Nr. 1 fra 1800 i Matrikelsarkivet kaldes den Bolbjerg. I Markbogen fra 1683 nævnes i Lisbjerg Nørre Mark et Fald Boldberig²⁾ Dette viser, at Jorden her eller i Nærheden alt 1683 var opdyrket, selv om der som nu har været Skov lige ved. Dog var dette Fald mere storskiftet end sædvanligt, det vil sige, en Gaard havde her flere eller mange Agre liggende sammen i Stedet for som ellers kun at have een Ager ad Gangen. I Faldet, som havde 36 Agre, var derfor kun 4 Gaarde lodtagen. Paa denne Maade er opbrudt Skovjord ofte blevet tildelt en Bys Gaarde; vi kan derfor antage, især da Skoven endnu ligger lige ved, at dette Fald ogsaa er forhenværende Skovjord. Andre Gravpladser er fundet paa Bliksbjerg, der ogsaa kaldes Troldbakke, paa Plankebakken og flere andre Steder, bl. a. nogle Grave i Ravnebjerg, der ligger lidt Øst for Bulbjerg, men paa Terp Mark. Om disse Gravpladser er blevet benyttet af en enkelt By, eller om de har været fælles for flere, vides ikke. Om der har været uafbrudt Bebyggelse her i Eggen, siden de her gravlagte levede, vides ikke; men der er noget, der kan tyde derpaa. Mod Nord paa Terp Mark ligger eller laa tidligere en Gravhøj, Alshøj. Paa O. K. Nr. 1 findes her i Nærheden anført Als Agre og Øster Als Agre. I Markbogen fra 1683 nævnes paa Terp Mark Als Fald. Paa Kortet over Elev Mark nævnes Alhøis Agre og i Markbogen finder man Alshøys Fald nævnt. Paa gotisk findes et Ord *alhs*, der betyder Tempel, paa oldsaksisk hedder det *alah* og i andre germanske Sprog noget lignende. Samme Ord genfinder man maaske ogsaa i de foran nævnte Navne. I saa Fald har her ude, hvor Terp og Elev Mark støder sammen, ligget en Helligdom eller et Sted, der

¹⁾ C. Neergaard: Jærnalders Gravpladserne ved Lisbjerg. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1. 1928. S. 21—37.

²⁾ Prot. Nr. 991, Christian den 5's Matrikel, Matrikelsark.

var helligt. Det er muligt, at Stedet som var helligt, er Gravpladsen paa Bulbjærg, men herom kan dog ikke siges noget med Vished.

Lisbjærg Skov maa i ældre Tid have haft en større Udstrækning end nu og maa ogsaa have strakt sig ind paa Terp og Elev Marker. Hvad foran er sagt om Agrene i Boldberig Fald gælder ogsaa om andre Fald nordøst for Lisbjærg, saaledes f. Eks. Plankefald og Blirbergfald, der maa have faaet Navn af de foran nævnte Bakker, Plankebakke og Bliksbjærg, der maa være det samme som Blirberg.

Skoven maa mod Nordøst have strakt sig temmelig nær ind til Byen. Derimod var Byens Mark paa den modsatte Side, mod Sydvest, bolskiftet og fordelt mellem alle Byens Gaarde lige ud til Markskellet. Bolskiftets Indførelse gaar tilbage til Middelalderens Begyndelse; Lisbjærg Mark maa altsaa alt da have været opdyrket lige ud til Kærbygaards Mark. Opdyrkningen af Jorden nærmere ved Byen maa sikkert være flere Aarhundrede ældre.

De foran omtalte Gravpladser ophørte man at bruge i det 3. Aarh. efter Kristi Fødsel, og ingen nye Grave træder istedetfor. Dette er dog ikke noget Bevis for, at der ingen Bebyggelse eller By har været her. Dels kan Grave endnu findes og dels tyder visse Marknavne paa, at der i Folkevandringstiden, der fulgte efter den romerske Jernalder, har været Bebyggelse her paa Stedet. Men disse Marknavne peger hen paa Sjælland og synes at fortælle, at Sjælland, der da var en Ø i Opkomst, og dens Befolkning har strakt sin Haand ud over Lisbjærg og andre Dele af Østjylland, thi ogsaa andre Steder forsvinder disse jyske Lerkargrave omtrent samtidigt.

Paa Sjælland finder man mange Bynavne, der ender paa -løse; med denne Endelse finder man ogsaa mange Marknavne. Endvidere finder man der ofte en Mængde Smørbjærge og Smørhøje, Solbjærge og Solhøje og lignende Navne i Forbindelse med en -løse-By eller et -løse-Marknavn. Disse Byer og Navne skulde særlig stamme fra Folkevandringstiden og staa i Forbindelse med Kvægbrug, som blev drevet paa Gaarde, som

bar disse -løse-Navne. Samtidig finder man paa Sjælland Grave med ubrændte Lig og rigt Udstyr. Det er disse Beboere, der derfra skulde have bredt sig til Jylland eller maaske snarere erobret Dele af dette, idet de særlige jyske Lerkargrave ophører temmelig pludselig.

Paa Lisbjærg Mark nævnes 1683 i Søndermarken Melløs Fald. Navnet, der synes at være det samme som Bynavnet Mærløse paa Sjælland, findes ikke anført paa Orig. Kort Nr. 1 i Matrikelsarkivet. Det nævnes mellem Skeigaards Fald og Over Brintings Fald. Jorden var god Bygjord, det har altsaa ligget nær ved Byen og formodentlig lidt sydøst for denne. Skeigaards Agre findes paa Kortet anført lidt øst for Kirken. Lidt syd for Byen finder man paa Kortet Boesland, i Markbogen Boeslands Fald.

Marknavne sammensat med »Bo« (Bod) finder man ogsaa paa Sjælland, hyppigt i Forbindelse med Navne sammensat med Smør og Sol. I Lisbjærg fandtes ogsaa en Solhøj. I Markbogen nævnes i Vestermarken Ydre og Indre Soelhøys Fald. Paa Kortet findes i Nærheden af Ny Mølle anført Soelhøys Agre og et Par andre Fald opnævnt efter Solhøjen. Soldyrkelsen paa disse Høje skulde ligeledes stamme fra Folkevandringstiden, fra Aarhundrederne før Skjoldungeslægten i det 5. Aarh.s sidste Halvdel kom paa Danmarks Trone. Det maa antages, at Lisbjærg By alt da har været til, men den har muligvis endnu ikke da baaret sit nuværende Navn.

Lisbjærg Bys Mark var som foran omtalt bolskiftet, men hvor mange Bol der har været, kan man ikke klart se, da der er flere Uregelmæssigheder tilstede, tildels hidrørende fra, at nogle Gaarde havde Del i flere end et Bol.

Imidlertid er nogle af Bolene tydelige nok. Et Bol var saaledes delt mellem Gaardene Nr. (efter Matriklen af 1688) 6, 7, 10 og 12, der hver havde en Fjerdedel af det. Et andet Bol var delt mellem Gaardene Nr. 4, 9 og 16, men deres Andele var ulige store. I et tredje Bol havde Nr. 1, 3, 5 og 12 Del; de havde hver ligemeget og i et fjerde havde Nr. 2, 10, 17, 18

og 19 i Reglen lige meget Del. De øvrige Bol var mindre tydelige og det er her, at der er nogen Uregelmæssighed. Nr. 2 og 14 var muligvis delagtige i et Bol, men hvilke af de øvrige Gaarde der havde Del i det er uvist, idet disse 2 Gaarde, hvor de havde Agre, havde hele den Bolet tilkommende Del af Ager-skiftet. Med Nr. 3 og 15 var noget lignende Tilfældet. I 1333 nævnes noget Jord i Gulsbooll, der da blev tilskødet Alling Kloster¹⁾. Det er formodentlig Navnet paa et af Bolene; paa Sjælland havde Bolene ofte Navne i ældre Tid.

Med Gaard Nr. 18, der havde 10 Tdr. Hartkorn og laa lige øst for Kirken, et Stykke fra de andre Gaarde, er der den Mærkelighed, at den foruden at have Del i et af de ovennævnte Bol undertiden i et Fald havde flere Agre ved Siden af hinanden, der tilsammen havde et helt Bols Bredde. Dette kan tyde paa, at denne Gaard sammen med andre har udgjort et Bol, som er delt paa en anden Maade end de øvrige Bol, muligvis fordi Bolet oprindeligt var een enkelt Gaard tilhørende, som saa senere er blevei delt, saaledes at Nr. 18 har faaet Bolets hele Andel i nogle Fald, medens andre Gaarde har faaet Bolets Part i andre Fald. De Gaarde, som muligvis med Nr. 18 har haft Del i dette Bol, er Nr. 13 og 14, der kun havde Agre i et mindre Antal Fald, samt maaske nogle andre Gaarde. Gaard Nr. 14 laa paa den anden Side af Kirken, dog godt 100 Alen fjærnet fra denne, nordøst for Nr. 18, og Nr. 13 laa atter et lille Stykke nordøst for Nr. 14.

Gaardene Nr. 14 og 18 havde en Del Jord liggende samlet ved Kirken, dels Toftjord dels anden Jord. I Toftagre i Søndermark havde Nr. 18 Agrene Nr. 4—15, ialt ca. 39,000 Kv. Alen, medens Nr. 14 havde 15 Stk. Toftagre, ca. 45,000 Kv. Alen, i Nørremark. De førstnævnte Agre laa syd for Kirken, de sidste nord for denne. Endvidere havde Nr. 18 de første og nordligste 3 Agre i Skeigaardsfald, der maa have ligget lige syd for Gaardens Toft, medens Nr. 14 havde de næste 3 Agre. Arealet af disse 6 Agre var

¹⁾ Æ. d. Ark. Reg. 2, 173.

ca. 82,000 Kv. Alen. Ialt havde disse 2 Gaarde ca. 12 Tdr. Land liggende omkring Kirken. Alt dette kan tyde paa, at her i Nærheden af Kirken har ligget en større Gaard, som siden er blevet delt.

Lisbjærg var Herredsby. Paa Sjælland fandtes i de Byer, efter hvilke Herreder er opnævnte, ofte fra gammel Tid af en større Gaard, i hvilken den Mand, der stod for Kongens Sager i Herredet, boede, men om dette ogsaa var Tilfældet i Jylland er uvist.

Der var andre Uregelmæssigheder paa Lisbjærg Mark. Mod Nord i denne laa i Nørre- og Vestermarken, paa begge Sider af den nuværende Landevej, dog ikke strækkende sig helt ind til Byen, en Del Fald, ialt ca. 18, med ca. 550 Agre. I disse Fald havde kun 5 af Byens Gaarde, Nr. 5, 6, 9, 17 og 19 Del. Af disse var Nr. 6 en Selvejergaard, Nr. 5 og 9 Fæstegaarde under Havrebailegaard, medens Nr. 17 og 19 tilhørte Kapitlet under Aarhus Domkirke. Hertil kan maaske tænkes 2 Forklaringer. Den ene er, at denne Jord har tilhørt en øde eller nedlagt Torp, hvis Jord er blevet delt mellem disse 5 Gaarde. Men herimod taler, at disse ikke tilhørte samme Ejer, og ej heller ydedes der, saavidt det kan ses, nogen særlig Landgilde af denne Jord. Det kan ogsaa tænkes, at disse Gaarde en Gang har været en Torp eller lille Landsby ude paa Marken, som foruden denne deres egen Jord har haft Lod og Del i Lisbjærg Mark, idet Byen var en Udflytterby fra Lisbjærg. Det var ofte Tilfældet, at Udflytterbyer paa denne Maade baade havde deres egen Mark og tillige Del i Moderbyens Mark. Gaardene er saa ved en eller anden Lejlighed igen flyttet ind til Lisbjærg. Det kan bemærkes, at ingen af disse 5 Gaarde havde Tofter ved deres Plads i Lisbjærg By. Hvor denne nedlagte By har ligget, vides ikke, ingen af de den alene tilhørende Fald er opkaldt efter nogen By eller bærer et Navn, sammensat med Toft. Der var som omtalt nogle Uregelmæssigheder i Agerfordelingen i Faldene ved Lisbjærg Skov. I de to Fald Myrophold og Boldberig med henholdsvis 11 og 36 Agre havde Gaardene Nr. 1, 6, 7 og 12 alene Del, disse var alle Selvejergaarde. Gaar-

dene Nr. 1, 2, 3, 12 og 15 ejede alene Ruenfald, der var paa 43 Agre, og Nr. 3, 15, 17 og 19 havde de første 27 Agre af Beeneballe Fald. Planken Fald, der havde 18 Agre, tilhørte Nr. 1, 2, 7, 8 og 15, men Nr. 8 havde alene 9 Agre. Blirberg Fald bestod af 54 Stk. Jord, hvoraf Grd. Nr. 13 havde 12 og Nr. 18 42. Til sidst skal anføres, at Nr. 14 havde et Fald paa 60 Stk. Jord i denne Mark, der tils. var ca. 11 Tdr. Land.

Lisbjerg Gade, den Plads omkring hvilken Gaardene laa, var ikke saa lidt bredere mod Øst end mod Vest. Den kaldes paa Orig. Kort Nr. 1 Hørgaden, saa den er formodentlig blevet brugt til Hørdyrkning. Øst for Gaden laa Grd. Nr. 14, lidt længere mod Øst ligger Kirken og bag ved den Nr. 18, men hvor langt Gaden har strakt sig denne Vej er uvist. Grd. Nr. 2 var den sydøstligste Gaard i Byen og derefter fulgt med Solen Nr. 1, 3, 5 og 6, der senere blev een Gaard, 15 og 16, der laa vest for Gaden. Vest for Nr. 16 har vist Nr. 8 ligget og i Nærheden maa ogsaa Nr. 7, der 1660 kaldes Vestergaard, have ligget. Derefter fulgte nord for Gaden Nr. 17, 19, 9, 10, 12, 13, 14 og 18. der laa øst for Kirken. Nr. 4 og 11 er ikke nævnt foran, Nr. 11 var et Bol, der senere blev lagt under Nr. 1 og vist har ligget i Nærheden af denne Gaard efter Beliggenheden af dens Toft at dømme. Hvor Nr. 4 har ligget vides ikke.

En Del af Byens Gaarde manglede Tofter. I Nørre-mark havde Nr. 14 som omtalt en stor Toft. I Søndermarken havde i Toftagre Nr. 15, 3, 1 og 2 Tofter, den sidste Gaard havde de østligste. I et andet Toftagerfald i samme Mark havde Nr. 11 og 18 Tofter. Endvidere fandtes i Vestermarken noget Toftejord, hvori, regnet fra Vest, Nr. 15, 7 og 8 havde Tofter. De øvrige Gaarde synes ingen Tofter at have haft. Næst efter Nr. 14 og 18 havde Nr. 3 den største Toft, nemlig ca. 23,000 Kv. Alen.

Lisbjerg By bestod 1683 af 19 Gaarde og Bol, 1 Tyrejord og 6 Huse uden Jord. Omstaaende vil man finde anført Gaardenes Landgilde og Hartkorn efter Matriklen 1664 og deres Numre og Hartkorn efter Matriklen 1688.

Nr. 1. Landgilde 1664: 4 Sk. Leding, $\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte 3 Skp. Malt, 1 Faar, 3 Lam, 2 Høns, 3 Tdr. Kul, 1 Svin, 1 Gaas, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, Htk. $5\frac{1}{2}$ Td.; 1688: 9 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. 2 Alb.

Nr. 2. 2 Ørter Rug, 3 Ørter 3 Skp. Byg, 2 Ørter Havre, 1 Frø. Smør, 1 Faar, 1 Lam, 3 Tdr. Kul, 1 Okse at stalde, 1 Svin, Htk. 14 Tdr. 4 Skp.; 1688: 9 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb.

Nr. 3. $\frac{1}{2}$ Mk. Leding, $\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte 3 Skp. Malt, 1 Faar, 2 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 3 Tdr. Kul, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, Htk. 5 Tdr. 3 Skp., $2\frac{2}{3}$ Fdk.; 1688: 9 Tdr. 3 Skp. 3 Fdk. 2 Alb.

Nr. 4. 1 Ørte Rug, 2 Ørter Byg, 1 Ørte Havre, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, $\frac{1}{2}$ Frø. Smør, Htk. 8 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk.; 1688: 4 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. 1 Alb.

Nr. 5. 1 Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte 3 Skp. Byg, 1 Ørte Havre, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, 1 Okse at stalde, Htk. 6 Tdr. 5 Skp.; 1688: 5 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $\frac{1}{2}$ Alb.

Nr. 6. 2 Skil., $2\frac{1}{2}$ Skp. Rug, 1 Ørte Malt, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, Htk. 3 Tdr. 3 Skp.; 1688: 6 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk. 2 Alb.

Nr. 7. 4 Skil. Leding, $2\frac{1}{2}$ Skp. Rug, 3 Skp. Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 1 Brændsvin, 3 Hestegæsteri, Htk. 1 Td. 5 Skp. $\frac{2}{3}$ Fdk.; 1688: 4 Tdr. 2 Alb.

Nr. 8. 4 Skil. Leding, $\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte 3 Skp. Malt, 1 Faar, 3 Lam, 2 Høns, 3 Tdr. Kul, 1 Svin, 1 Gaas, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, Htk. $5\frac{1}{2}$ Td.; 1688: 5 Tdr. 6 Skp. 3 Fdk. 1 Alb.

Nr. 9. 1 Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte 3 Skp. Byg, $\frac{1}{2}$ Frø. Smør, 1 Faar, 1 Lam, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, 1 Svin, Htk. 10 Tdr. 1 Skp.; 1688: 7 Tdr. 7 Skp.

Nr. 10. 6 Skil., $1\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte Malt, 1 Faar, 3 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 3 Tdr. Kul, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, Htk. 5 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skp.; 1688: 5 Tdr. 7 Skp. 1 Fdk. 1 Alb.

Nr. 11. 1 Ørte 3 Skp. Byg, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, Htk. 2 Tdr. 7 Skp.; 1688: 1 Td. 4 Skp. 3 Fdk. 1 Alb.

Nr. 12. $\frac{1}{2}$ Mk. Leding, $\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte 3 Skp. Malt, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 3 Tdr. Kul, 1 Svin, 1 Okse at stalde, Htk. 5 Tdr. 3 Skp. $2\frac{2}{3}$ Fdk.; 1688: 11 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk.

Nr. 13. 1 Ørte Rug, 2 Ørter 3 Skp. Byg, 1 Ørte Havre, $\frac{1}{2}$ Frø. Smør, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Okse at stalde, Htk. 8 Tdr. 1 Skp.; 1688: 5 Tdr. 3 Skp. 1 Alb.

Nr. 14. 2 Ørter Rug, 2 Ørter Byg, 2 Ørter Havre, 1 Frø. Smør, 1 Svin, 15 Skp. Gæsteribyg, Htk. $11\frac{1}{2}$ Td.; 1688: 9 Tdr. 2 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb.

Nr. 15. 1664 som forrige; 1688: Htk. 6 Tdr. 5 Skp. 2 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb.

Nr. 16. 3 Ørter Byg, 2 Ørter Havre, 1 Frø. Smør, 1 Svin, 15 Skp. Gæsteribyg, Htk. $10\frac{1}{2}$ Td.; 1688: 5 Tdr. 3 Skp. 3 Fdk. 1 Alb.

Nr. 17. 2 Ørter Rug, 2 Ørter Byg, 2 Ørter Havre, 1 Frø. Smør, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 1 Ørte Gæsteribyg, 10 Skp. Vedbyg, Htk. 11 Tdr. 7 Skp. $1\frac{1}{2}$ Fdk.; 1688: 9 Tdr. 1 Skp. 2 Alb.

Nr. 18. 3 Ørter Rug, 3 Ørter Byg, 15 Skp. (Gæsteri) Byg, 1

Frg. Smør, 1 Brændsvin, 5 Skp. Havre, Htk. 14 Tdr. 2 Skp.; 1688: 10 Tdr. 1 Skp. 1 Alb.

Nr. 19. 2 Ørter Rug, 2 Ørter Byg, 2 Ørter Havre, $\frac{1}{2}$ Frg. Smør, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 1 Svin, 1 Ørte Maltgæsteri, Htk. 10 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk.; 1688: 7 Tdr. 6 Skp. 2 Fdk. $\frac{1}{2}$ Alb.

Desuden gav Selvejerne i Lisbjerg Læg i Fællesskab nogle Afgifter, som ikke findes anført i Matriklen fra 1664, men hvis Hartkorn beløb sig til 20 Tdr. 7 Skp.

Af Huse nævnes i Matriklen 1688 6, af disse tilhørte Nr. 1, 2 og 3 Assesor von Lossou, Nr. 4 ejedes af Aarhus Domkirke, Nr. 5 var Smedehus og Nr. 6 Hyrdehus; disse 2 Huse ejedes af samtlige Bymænd. Af Byens Gaarde tilhørte ifølge Matriklen af 1688 Nr. 1 til 13 Baron Marselis til Marselisborg, Nr. 14—16 Aarhus Domkirke, Nr. 17 Otto Bielke, Nr. 18 Assesor Hans von Lossou og Nr. 19 Doctor Simon Paulis Arvinger.

Af de forannævnte Gaarde var de 7 i Aaret 1664 Selvejergaarde, og nogle var det endnu 1688 og lige til Nutiden. Disse 7 var Nr. 1, 3, 6, 7, 8, 10 og 12. Men de svarede fra gammel Tid ogsaa Afgift til Kronen, i dette Tilfælde Aarhusgaard eller Havreballegaard. De gav bl. a. Leding, det først anførte Pengebeløb, det er dog ikke altid angivet, at det er Leding. Afgiften til Kronen samt dennes øvrige Rettigheder i Gaardene blev 5. April 1661 tilskødet Gabriel Marselis tilligemed Havreballegaard. Nr. 8 siges i 1661 at være hjemfalden til Kronen, den var da øde; Jorden brugtes af Ejeren af Nr. 7, Gaarden kaldes da Vestergaard. Det var dog ikke altid Tilfældet, at Selvejergaardene ejedes af Brugeren selv, nogle af dem her i Byen ejedes helt eller delvis af Borgere i Aarhus. I Nr. 7 havde Ejeren's Børn Part.

Gaardene Nr. 2, 4, 5, 9, 11 og 13 hørte som Fæstegaarde under Havreballegaard. Om de ligesom denne Gaard i Middelalderen har tilhørt Biskoppen i Aarhus vides ikke, men maaske er det det sandsynligste. Dog ejede Alling Kloster en Gaard her. Derimod synes Em, Ring og Vor Klostre ingen Ejendom at have haft her; thi i Skanderborg Lens ældste Jordebøger, hvor deres

Ejendomme her i Omegnen findes indført, nævnes intet Gods i Lisbjerg. Om Alling Klosters Ejendom her ved vi, at Thure Smed 1318 pantsatte Gods her til Klosteret, og at dette 1319 fik Skøde af ham paa Gods her. Endvidere ved man, at Biskop Svend af Aarhus 1333 udstedte en Vidissse (bekræftet Genpart) af et Skøde paa noget Jord i Gulsbooll i Lisbjerg Mark, som var tilskødet Alling Kloster, maaske det ovenfor nævnte Gods¹⁾. Da der tales om noget Jord, saa drejer det sig vel om en mindre Ejendom og saa kan man formode, at det er Nr. 11, der er Tale om. Dog ved man intet vist derom.

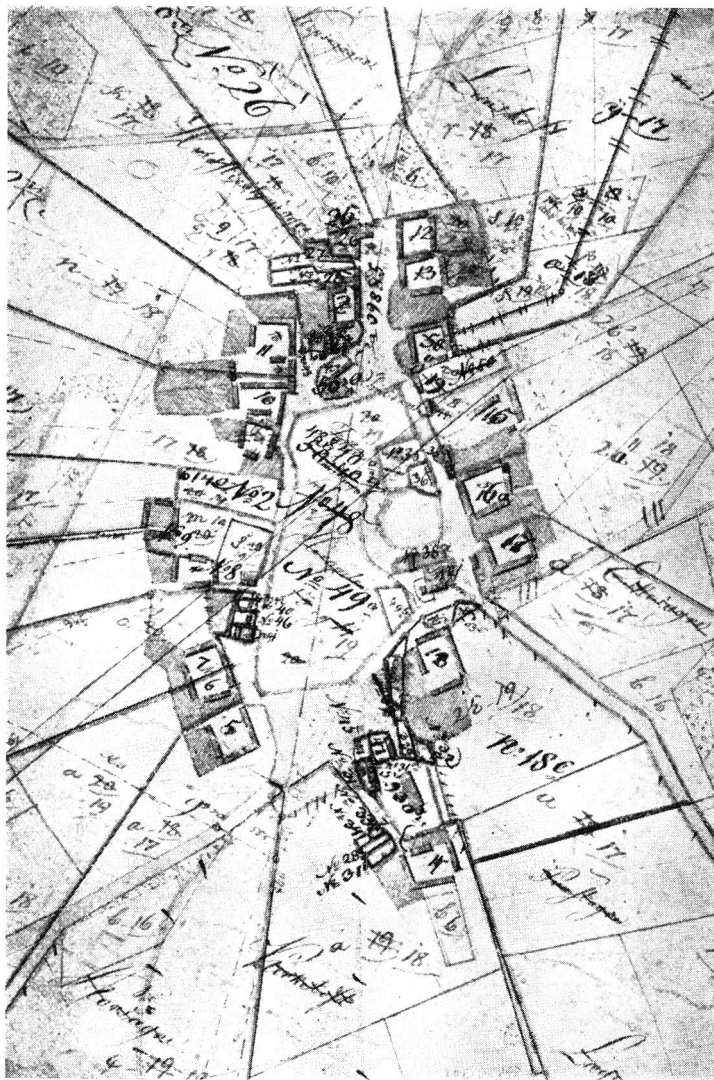
Gaardene Nr. 14, 15 og 16 tilhørte Aarhus Domkirke og var henlagt til dennes Bygnings Vedligeholdelse. Nr. 17 tilhørte tidligere Aarhus Kapitel og var henlagt til Præbende Corporis Christi. Nr. 19 tilhørte samme Kapitel og var henlagt til Kantorembedet ved Domkirken; Doktor Simon Pauli, der var benaadet med dette Præbende, fik 21. Septbr. 1666 Godset tilskødet.

Om Domkirkens og Kapitlets Gods her ved man intet fra middelalderlige Kilder. Kapitlets gamle Brevbog omtaler intet Gods i Lisbjerg, men det kan vist godt alligevel fra gammel Tid af have tilhørt Kapitlet.

Gaard Nr. 18 tilhørte 1664 Aarhus Kapitel og var henlagt til Præbende Hørning. Dertil var Gaarden dog først kommet 15. Juli 1657 ved Mageskifte med Gunde Rosenkrantz tilligemed Kongens Andel af Lisbjerg Sogns Tiende. I Mageskiftet kaldes Gaarden Lisbjerg Kirkegaard. Denne Gaard har vist en Gang været Lisbjerg Sogns Præstegaard. Men 24. Juli 1477 stiftede Biskop Jens Iversen Lange et Kapel, Alter og Vikarie indviet til den hellige Jomfru i Aarhus Domkirke og henlagde til det en Del Gods, som han havde arvet eller købt, samt med Kapitlets Samtykke Lisbjerg Kirke og Sogn med al sin rette Præsterente. I Stedet for fik Bispestolen 6 Gaarde, som han havde købt for sine egne Penge²⁾. Da Bispestolen fik Gods igen i

¹⁾ Æ. d. Ark. Reg. 2, 173 og 179.

²⁾ Scr. Rer. Dan. VI, 509.

Kort over Lisbjerg By.

Stedet for Kirken, har denne sikkert hørt til Bispestolen, der har haft Kaldsretten og anden Herlighed af den og Præstegaarden. Og denne maa have været denne Gaard Nr. 18, thi den fulgte siden Kirken. Besidderen af Vikariet havde derefter Lisbjærg Kirke og Sogne kald, idet han vel har haft en Kapellan boende her til at besørge Tjenesten for sig. Efter Reformationen gjorde Erik Skram til Hastrup, der var en Søsterdattersøn af Biskoppen, Fordring paa Vikariets Gods og fik det ved kgl. Brev af 1. Jan. 1567 udleveret, da han havde bevist sin Ejendomsret. Hans Søn Jørgen Skram og Søkende fik 18. Maj 1568 et aabent kgl. Brev om, at de maatte beholde til evig Ejendom Herligheden af Lisbjærg Kirkegaard og Kronens og Kirkens Part af Lisbjærg Sogns Tiende, hvorpaa der gjordes ham Hinder¹. Kongetienden, det er den gamle Bispetiende, har han vel faaet i Stedet for Præstetienden, som nu skulde henlægges til Præsteembedet. Derimod fik Præsten her ingen Præstegaard, hvad der foraarsagede, at Sognepræsten, Hr. Niels Gammel, der havde klaget over, at han ingen Præstegaard havde, af Kongen 26. Jan. 1575 fik Tilladelse til at oppebære Landgilden af en Gaard i Byen ligesom hans Formand havde haft, Herligheden skulde dog følge Kronen. Da Bonden paa Gaarden senere vilde fraflytte den, anmodede Niels Gammel om at faa samme Gaard til Præstegaard²). Lensmanden fik derfor 26. Maj 1593 Missive om at undersøge, om det var rigtigt, hvad Præsten foregav, at den Kirkegaard, som Kongens Fader havde bortskiftet til afdøde Jørgen Skram, var den rette Præstegaard. Da Kongen mente, at Jørgen Skram ikke havde faaet mere end Herligheden af Kirkegaarden og Tienden af Sognet, skulde Lensmanden undersøge, om Jørgen Skram og hans Arvinger tilholdt sig mere end Kongens Brev foreskrev, hvilket kun var Herligheden og ikke Landgilden, og hjælpe Hr. Niels Gammel til Landgilden af Kirkegaarden. Om denne Sag fik Lensmanden 28. Jan. 1594 et

¹) Kronens Skøder 1, 109 og 116.

²) Kancelliets Brevbøger, hvorfra ogsaa det følgende er anført.

nyt Brev. Han skal, hvis Erik Skrams Arvinger tilholder sig Præstegaarden, tiltale dem paa Tinge. Men Sagen blev dog herved ikke ordnet, thi 1608 er der Strid mellem Hr. Jens Hofmand og Fru Hilleborg Daa, Jørgen Skrams Enke, om Jus patronatus til Lisbjerg Sogn. Fru Maren Skram, en Datter af Laurids Skram, Jørgen Skrams Broder, fik 5. Jan. 1620 et Brev om, at da Hr. Søren Bertelsen havde klaget over sin Indkomst, skulde hun skaffe ham fornøden Indkomst, da hun havde Jus patronatus til Lisbjerg Kirke. Men Præsten fik dog ikke nogen Præstegaard her, og der har heller ikke senere været nogen Præstegaard her. Lisbjerg Sogn er nu tilligemed Skejby Sogn Anneks til Hasle Sogn i Hasle Hrd., hvor Præsten bor. Fru Marie Below, der var en Datterdatter af Laurids Skram, boede 1651 paa Lisbjerggaard, som næppe kan være anden Gaard end denne Kirkegaard. Her døde hun 9. Sept. s. A.

Kongens og Kirkens Tiende af Sognet var 1664 tilsammen 8 Tdr. Rug, 40 Tdr. Byg, 40 Tdr. Havre ell. 68 Tdr. Hartkorn. Christian Urne havde da Jus patronatus til Kirken og ejede disse 2 Tiender.

I Terp var der 1664 8 Gaarde, der alle hørte til Marselisborg; tidligere havde de ligget under Havreballegaards Len og Kronen. I 1688 var her kun 6 Gaarde, idet 2 af Gaardene var lagt under andre. En af Gaardene her var større end de øvrige. Den hed Terpgaard og dens Landgilde var 1664: 6 Ørter Byg, 6 Ørter Havre, 1 Frg. Smør samt 1 Frg. Smør af en Eng liggende i Terp Kær; Hartkornet heraf bliver 22 Tdr. 4 Skp. I 1688 blev det ansat til 21 Tdr. 1 Skp. 1 Alb. Ifølge Engtakseringsprotokollen fra 1683 havde Gaarden da Eng i Deyholmb og østen for, samt i Kæret og Mosen. Der er senere tilføjet, at Kæret hed Hommelkier. Samme Aar ejede Baron Marselis et Stykke Eng sønden for Terp, der kaldes Deyholmb, medens von Lossow til Ristrup havde Closter Eng i Terpmark og Eng i Hommelkier. Closter Eng hedder vel saaledes, fordi den tidligere har været ejet af Aarhus Hospital eller Kloster. Deyholmb, paa Orig. Kort Nr. 1 kaldet Deigholm, og Klosterengen laa mellem

Aaen og Terp Mark. Det synes altsaa, at Engene her fra gammel Tid af ikke har hørt til Terp Bys Gaarde, men har ligget direkte under en større Gaard, maa-ske Havreballegaaard, og er blevet særlig bortfæstet.

Terpgaard laa mod Sydvest i Byen og er nuv. Matr. Nr. 1 og 4. Den er vist som Gaard lige saa gammel som Byen og er maaske en Fortsættelse af den »Løse«, som muligvis her ligget her. Paa Byens Mark nævnes 1683 Balløs Fald, paa Orig. Kort Nr. 1 skrevet Bundløs. Bebyggelsen her er sikkert meget gammel, men Byen har, som dens Navn, Terp = Torp, antyder, kun været et Tilbehør til en anden By eller Gaard. Om Byen i Middelalderen har hørt til Bispestolen eller Kronen vides ikke.

Møllerupgaaard blev af Kongen 2. Januar 1574 overladt til Hospitalet i Aarhus, som havde ønsket den til Avlsgaard. Den hørte 1688 ligesaa til Hospitalet, dens Hartkorn var da 13 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. Landgilden var 1664: 6 Ørter Byg, 4 Ørter Havre, 1 Frg. Smør, 1 Brændsvin, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 1 Dlr. Gæsteri eller i Hartkorn 18 Tdr 1 Skp. $1\frac{1}{3}$ Fdk.

Af Møllerne tilhørte Ny Mølle 1664 Præbende Corporis Christi, dens Landgilde eller Mølleskyld var da 12 Ørter Mel. Hartkornet var $7\frac{1}{2}$ Td. idet Mølleskyld kun blev beregnet til halv Hartkorn. Møllen blev 15. Jan. 1679 tilligemed Præbendets øvrige Gods tilskødet Viceadmiral Christian Bielke. Dennes Broder, Amtmand Otto Bielke til Kærbygaard, ejede den 1688, dens Møllehartkorn var da nedsat til 4 Tdr. 2 Skp.

Røde og Graa Møller tilhørte 1664 og 1683 Christen Skeel til Gl. Estrup. Røde Mølle, der var den vestligste og fik Vandet først, havde 1664 den største Mølleskyld, 30 Tdr. Mel eller 15 Tdr. Hartkorn; det blev senere nedsat til 5 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk. Graa Mølles Skyld var 1664 12 Ørter Mel eller $7\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 1688 4 Tdr. 2 Skp.

Om Lishjærgs Betydning i den tidligere Middelalder har der været fortalt en Del. Hvitfeldt fortæller i sin Bispekrønike, at under Biskop Ulkeld blev Aarhus flyttet fra Lishjærg og did, som det nu ligger. Ulkeld

faldt i Slaget ved Fodevig 1134, men skal efter Hvitfeldt alt have været Biskop her 1102. Hvad her fortælles af Hvitfeldt kan ikke være rigtigt, thi Navnet Aarhus betyder egentlig Aamunding, og en By af dette Navn kan ikke have ligget ved Lisbjerg. Navnet Aarhus er desuden langt ældre end Bisp Ulkelds Tid; det benyttes af Adam af Bremen, der omtaler Opretelsen af et Bispedømme ad Harusam 948, i et Brev af den tyske Kejser Otto fra 965 omtales *ecclesiam Arusensem*. Byen maa alt da have ligget, hvor den nu ligger.

Anders Sørensen Vedel, der var en samtidig af Hvitfeldt, udgav 1579 Adam af Bremens Kirkehistorie og forsynede den med Anmærkninger. I en af disse hedder det: »Nærvæd Aarhus i Jylland er en Kirke, som kaldes Lisbjerg Kirke. Den ligger paa en høj Bakke og antages at være bygget paa Poppo's Tid. I den findes paa nogle gamle Marmorligsten Spor af Indskrifter, som Beboerne anse for at være satte over Levningerne af de første Biskopper i denne Provins, saaledes som den adelige og meget fornemme Mand Bjørn Andersen har fortalt mig. Jeg er dog mere tilbøjelig til at tro, at det snarere er Poppo's Efterfølgere end Poppo og Esiko selv, der ligger begravet her¹⁾. Af dette fremgaar, at Bjørn Andersen, der var Lensmand paa Aarhusgaard 1572—80, har fortalt Vedel om Lisbjerg Kirke. Han har berettet, at Beboerne mente, at den var meget gammel; at den skulde stamme fra Poppo's Tid, maa vel være hans egen eller Vedels Tilføjelse. Man har vel næppe kendt Poppo's Navn i Lisbjerg da. Endvidere har Lensmanden fortalt om de gamle Ligsten, som Bønderne mente var

¹⁾ Vedel: *Historia ecclesiastica Adami Bremensis*. Havn 1579. 2. Bog, 45 Kap. »Est prope Arhusiam in Cimbria, Templum quod Liusbergense uocant, in colle edito situm, quod tempore Popponis conditum existimatur. In eo apparent in uetustis quibusdam marmoribus uestigia Epitaphiorum, quæ memoriæ primorum eius Prouintiae Episcoporum sacra reputant accolæ, quemadmodum mihi aliquando uir nobilis et clarissimus Biorno Andreæ rettulit. Ego hoc loco adducor, ut credam saltem Popponis successores, non ipsum Popponem aut Esieonem, ibi sepultos«.

sat over de første Bisper i Aarhus. At de skulde være satte over Poppo og Esiko (Ekhard), der begge var Biskopper i Slesvig og ikke vides at have haft noget med Aarhus at gøre, skønt Sakse dog vil vide, at Poppo har været Biskop her, er vel noget, som Vedel selv lægger i Meddelelsen, idet han synes at tro, at de har været de første Biskopper her. Dog tager han Afstand fra den Mening, at de skulde være begravede her. I Danske Atlas fortælles, at Lisbjærg Kirke skulde være den ældste i Nørrejylland. Den nuværende Kirke er i sine ældste Partier fra den romanske Tid og er opført af Fraadsten, Limsten og raa Granit. Den kan altsaa ikke være stort ældre end Aar 1100. Men før denne Kirke har her vel staaet en Trækirke, thi Lisbjærg er Herredsby og har vel om ikke af anden Grund, saa af denne tidlig faaet en Kirke.

Man fortæller ogsaa om andre Kirker, at de er de ældste i Egnen, f. Eks. Hassing Kirke i Thy og Horbelev Kirke paa Falster. Det er ikke usandsynligt, at en Tradition herom kan have holdt sig paa disse Steder, idet Beboerne har sat en Ære i det, at deres Kirke var Egnens første og ældste.

Men alt dette har dog ikke stor Beviskraft, hvis der ikke fandtes anden Støtte for disse gamle Traditioner om Lisbjærg og Lisbjærg Kirkes Ælde og Betydning. Men det synes som om der findes det. Roskildekroniken, vor ældste Danmarkshistorie, afsluttet paa Erik Lams Tid (1137—46), nævner lige før Gorm den Gamle en Kong Frode, der blev døbt og derefter genopførte Kirkerne i Slesvig og Ribe og byggede en ny Kirke *apud* (ved) *Arusam* til den hellige Trefoldigheds Ære¹⁾. Denne Kong Frode omtales ogsaa af Sakse og Svend Aggesen og nævnes i gamle Kongelister. Baade Sakse og Svend Aggesen fortæller, at han var Kristen. Derimod omtaler Adam af Bremen ikke nogen Kong Frode, men nævner lige før Kong Gorm en Heiligo, der var elsket for sin Retfærdighed og Fromhed. Han har altsaa været Kristen. Heiligo, hvilket Navn vel betyder den Hellige, kan næppe være nogen anden

¹⁾ Gertz, *Scriptores min. hist. danicæ*. 1, 17.

end Kong Frode, der, som Kristen og Kirkebygger i en hedensk Tid, godt kan have faaet dette Tilnavn.

I Aarhus er ingen Trefoldighedskirke og vides ikke at have været nogen. Derimod skal Lisbjerg Kirke ifølge Trap være en Trinitatiskirke, det vil sige en Trefoldighedskirke. Hvorfra denne Underretning stammer, ved jeg ikke. Men hvis det skulde være Tilfældet, har man Lov til at formode, at det er i Lisbjerg, at Kong Frode byggede sin Kirke. Betegnelsen af Stedet »ved Aarhus« passer paa Lisbjerg. Det er ogsaa sandsynligt, at han har bygget Kirken, hvor han levede. Men han kan næppe have boet i Aarhus. Denne By ligger lige ved det aabne Hav, og der var ikke sikkert at bo i Kong Frodes Dage. Men i Lisbjerg var han mere sikker og dog forholdsvis nær ved Havet. Her var ogsaa vid Udsigt, saa man kunde være forberedt, hvis der skulde ske Anfald af Viker. Af samme Aarsag kan ogsaa de første Biskopper i Aarhus have valgt at bo i Lisbjerg, hvor de vel fra gammel Tid har ejet Ejendom. Kongsgaarden er vel blevet Bispegaard, og denne er vel den Gaard, der senere blev Lisbjerg Kirkegaard, selv om en Del af Jorden er kommen til andre Gaarde. Det er ikke usandsynligt, at Kongsgaarden har ligget, hvor Kirkegaarden senere laa. Kirken er da blevet bygget paa Gaardens Fortov eller paa Byens Gade foran Gaarden.

Paa Lisbjerg Mark fandtes, som foran omtalt, paa Orig. Kort Nr. 1 Skeigaards Agre, i Markbogen Skeigaards Fald, liggende op til Kirketoften. Skeigaard maa være det samme Navn som Skegaard, der findes som Marknavn flere andre Steder. Ske er det samme Ord som vi har i Ordet Spiseske, paa gammel dansk Sked, oldnordisk skið; Grundbetydningen af Ordet er kløvet Træstykke. Skegaard maa altsaa nærmest betyde et Gærde, idet Gaard i Marknavne som oftest betyder Gærde, af kløvede Træstykker, altsaa et Gærde af Brædder eller lignende. Som Markhegn vilde et saadant Gærde være temmelig kostbart. Man kunde derfor tænke sig, at der om Kongsgaarden eller den store Gaard her har været et Gærde af kløvede Træ-

stykker, Brædder eller Planker, som har dannet en Slags Befæstning om den.

Mellem Aarhus og Lisbjerg ligger Byen Skejby. Man har ment, at det Navn var sammensat med det gamle nordiske Ord skeið, der her skulde betyde Grænse. Men Skejby kan vanskelig siges at ligge paa eller ved nogen Grænse, det synes derfor rimeligere at opfatte Forledet paa samme Maade som det Skei, der findes i Skeigaards Agre. I saa Fald kunde Skejby være en By eller en Gaard bygget af Træ. Men da dette vel var det almindeligste paa den Tid, har der vel ikke været nogen Grund til at benævne en By eller Gaard derefter. Men man kunde ogsaa tænke sig, at Byen har faaet sit Navn af, at den var omgivet af et Hegn af Træ; en Skeigaard eller Skegaard, saaledes som foran er omtalt ved Lisbjerg. Man kunde ogsaa tænke sig, at Forleddet var Ordet Skede, der egentlig er Flertal af Sked, Skejby skulde være en By omgivet af en »Skede«, hvorved ikke kan forstås andet end en Befæstning af Træ. Resultatet bliver altsaa det samme som før. Der findes nogle andre Byer, hvis Navn kan være sammensat med Ske eller et beslægtet Ord, f. Eks. Skibby i Horns Herred paa Sjælland, hvor der var en Skee Aas, Skiby ved Odense Fjord, Ske ved Haraldsted paa Sjælland. Paa Fyn findes endvidere Skemark ved Borgeskov ved Nyborg. Endvidere findes der en Del Bjerge sammensat med Ske, bl. a. Skebjerg, en By paa Langeland. Om her Betydningen Befæstning kan komme i Betragtning, er jeg ikke ganske klar over, men i alt Fald nogle af disse Skebjerge synes at være knyttede til Tingsteder og kan have Navn af indhegnede Pladser ved disse. Betydningen Grænse synes heller ikke altid at kunne passe¹⁾.

Hvis Betydningen af Skejby er befæstet By eller Gaard, da kan Skejby være et befæstet Anlæg til Værn for Kongsgaarden i Lisbjerg.

Fra denne By kan man ikke se Aarhus, et Højdeparti ligger imellem, hvis højeste Punkt er lidt nord for

¹⁾ Om Navnet Skejby se Aarbog 1931, 91 f.

Gaarden Vorregaard. Vorre, tidligere Worthoc¹⁾, betyder Vardehøj. Varde, paa gammel Dansk Vaard, betyder Vagt. Ordet findes i Vorhavre, en Afgift, som Bønderne nogle Steder ydede for Afløsning af Vagthold. Maaske har denne Vagt ogsaa været et Led i Sikkerhedskæden om Kongsgaarden i Lisbjerg. Men dette saa vel som det forhen sagte om Skeigaards Agre og Skejby maa dog indtil videre kun betragtes som Formodninger.

¹⁾ Aarhusbogen, Scr. Rer. Dan. VI, 406.